

Research Article

International Journal of Kurdish Studies

11 (2), pp. 500-520

<http://www.ijoks.com>

Eseranê Zazaki ê Modernan di Dew u Cuyayê Dewan¹

İbrahim DAĞILMA²

Received: June 2, 2024

Accepted: July 26, 2025

Eseranê Zazaki ê Modernan di Dew u Cuyayê Dewan

Kilmvate

Coğrafya, welat u mîntîqa çîmanê nuştoğanê modern u realistan dî qîmetdar î u cayêko xîsusi genî. Coğrafya, eserane îni nuştoğ u şairan dî zey unsurêko bîngeh ver gena. Coğrafya u mîntîqa rê rê zey dew wareyêko teng u herem dî bî xîsusiyanê xû yê taybetan, awaniya cematki, urf u edetanê xû eserane dî ca genî. Edebiyatê mîntîqa u dew, her cemat dî wareyê edebiyatî dî cayêko muhim gureto. Geleki şair u nuştoğanê edebiyatê dewan derheqê mîntîqa, yawan, dew u cuyayê inan nuşteyî nuştî, eseri neşîr kerdî. İni nuşteyan u eserane dî çiyî meheliyî, vîstanîkî, efsaneyî, hikayeyî şari, urf, edet u unsuri folklorî; rîndiya dew, kulturê cuyayê dewan biyî tema. İni nuşteyan u eserane dî ina çerçewa dî mewzuyî şîxuliyayî. Edebiyatê Zazaki ê Modern dî dew u cuyê dewan hetê tema u mewzu ra ê temayan u mewzuyanê binan ra zaf ca gureto. Zazaki dî edebiyatê dew ser a xebatêka musteqîl hema çîni ya; labelê zaf nuşte u eseri estî ê hetê melzeme u mewzuyê xû ra miyanê edebiyatê dew dî ca genî. Dewi Zazayan bî tebiyetê xû, unsuranê heyatî u cuyayîşê dewîjan şîir, roman, virameyîş u tewîranê binan dî ca gureto. Rîna dew, çerçewayê mîntîqayêka heyat dî bî urf, edet, kultur, bawerî, şayi, zori, zîwan, şînasname u hîvîyanê xû eserane edebîyan rî biya mewzu. İna xebat dî metodanê cîgêrayîşanê senîniyan(nîtelan) ra metodî arîdayîş u analizê eserane şîxuliyeno. Qasê sînîr u ewrenê xebat eseri analiz benî. Peyniya îni wekemîştî u analizan dî ê mehsulî vecayî werte o gore bî mocnakanê vicnayîyan u kritikan dew, heyatê dew, insanê dew u cuyayê dew ra behs beno.

Kelimeyî Mîfteyî: Zaza, edebiyat, dew, dewîc, edebiyatê dew

Recommended citation:

Dağılma, İ. (2025). Eseranê Zazaki ê Modernan di Dew u Cuyayê Dewan. *International Journal of Kurdish Studies*, Volume 11 (2), 500-520, DOI: <https://doi.org/10.21600/ijoks.1712398>

¹ Bu makale, sonradan kitap olarak basılan doktora tezinden üretilmiştir. Bkz. Dağılma, İ. (2022). Edebiyato Modern Ê Zazaki (Dewîr, Tewîr u Mewzu). Bingöl: Vir.

²Corresponding Author, Ph.D., Bingöl University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Eastern Languages and Literature, Department of Zaza Language and Literature, Türkiye. E-mail: idadilma@bingol.edu.tr
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6521-119X>

Village and Village Life in Modern Zazaki Works

Abstract

Geography and homeland are important to modern realist writers, geography being a fundamental element in their literary works. Geography sometimes stands out with its traditions, customs and social structure in a more local area such as a village. Traditions, customs and social structures are more concentrated in localized areas such as in villages. Thus regional or so-called village literature has become an important mode of literary expression; the village beauty, and the villager's life, customs, folklore and culture are the subjects of these works. In modern Zaza literature, the village and village life are focused on, without there being as yet a specific structure that could be called village literature for Zazaki. However, there is sufficient literary material for evaluation of a village literature per se. Zaza villages, the natural environment and life elements have been the subject of literary works and to a certain extent also Zazaki literary customs, culture, beliefs, difficulties, language and identity. In the present study, various of modern critical writings is examined using the data collection method. And, as a result of the findings, the village and its village life has been illustrated by way of selections and evaluations.

Keywords: Zaza village literature, A literary critique of village literature, Zazaki

Modern Zazaca Eserlerde Köy Ve Köy Yaşamı

Öz

Coğrafya, memleket ve bölge modern ve realist yazarların nazarında değerlidir ve özel bir yere sahiptir. Coğrafya bu yazar ve şairlerin eserlerinde temel bir unsur olarak öne çıkar. Yazarlarda coğrafya ve bölge, bazen köy gibi daha sınırlı ve yerel bir alanda kendine has özellikleri, gelenek ve göreneklere ve toplumsal yapısıyla öne çıkar. Bölge veya köy edebiyatı, her toplum için önemli bir edebiyat konusu olmuştur. O edebiyatın kimi şair ve yazarları bölge, kırsal alan, köy ve bunların yaşamıyla ilgili eserler yazmışlardır. Yerele ait, köyle ilgili masal, efsane, halk hikâyeleri gibi sözlü anlatılar; gelenek, görenek, örf ve adet gibi folklorik unsurlar; köy güzelliği, köylünün yaşam kültürü bu eserlere konu olmuştur. Modern Zaza edebiyatında köy ve köy yaşamı çokça işlenen tema ve mevzulardan biridir. Zazaca için köy edebiyatı adına henüz bir çalışma olmasa da köy edebiyatı içinde değerlendirilebilecek oranda edebi malzeme söz konusudur. Zazaların köyleri doğal çevresi, yaşam unsurları ve köylü bakışıyla Zazaca şiir, hikâye, roman, anı ve diğer türlerde yer bulmuş. Coğrafi bir yaşam alanı olarak köy örf, adet, kültür, inanç, sevinç, zorluk, dil, kimlik ve umutlarıyla edebi eserlere konu olmuştur. Bu çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden veri toplama metodu kullanılacak. Konuyla ilgili modern Zaza edebiyatı kapsamındaki eserlerin bir kısmı incelenecek. Bu incelemeler sonucu elde edilen bulgularla köy, köy yaşamı, köy insanı ve köylü bakışı seçkiler ve değerlendirmeler şeklinde verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Zaza, Edebiyat, Köy, Köylü, Köy edebiyatı

Destpêk

Cihetê mewzu u tema ra edebiyat yo raşteyo hira yo. Vateyê “Ini çiyi u ê çiyi edebiyat ri beni mewzu u tema, ini u ê bini edebiyat ri nibeni mewzu u tema.” vateyêko xîsusi yo u raşt niyo. La vateyê “Ê eseri u xebati ki kuweni miyanê edebiyati hunermendi ser a ê eseran dî çita ra behs beno, ê eseri çitayi sera nusiyayi?” vateyêko pêroyi yo u raşt o.

Biyîş ra heta merg insan, ehtiyaciye ey u tekildari ey edebiyat ri beni mewzu. Ino çarçewa dî hel, weziyet, leqayîş u tigêrayîşê insani zi eseran dî beni mewzu. Ino terif u daşinas qey edebiyatê moderni, klasiki u ê şari raviyerte yo. Destani Homerosi, şîiri Sappho’yi, trajediyi Aiskhiyos u Sophoklesi, komediyi Aristophanes’i, mesnewiyi Fuzuli’yi u kîlami Nedim’i ra heta zobina mehsul u eseri edebiyi mewzu ser a insan gureto ver, insani ra dest pê kerdo u her tîm ey ra behs kerdo. Ino heqîqet, dewîranê verinan ra heta dewîranê klasik, wextanê konan u duriyan ra heta wextanê newe u nîzdiyan nîbedîliyayo, xu pawîto u xurt kerdo. Destan, efsane, roman, şîir, hikaye, cerîbnayîş, cigêrayîş u tewîri edebiyi ê bini hetê mewzu u tema ra her tîm insan gureto merkez. Mewzu u tema ser a pê insani omeyi munayîş. Edebiyat, seba teyşani u veyşaniya xu her tîm çime u sîfreyê his, fikir, waştîş, keldayîş, virardîş, kerde, dec u bawerîyanê insanan sera runîştî, werdo u biyo mîrd. Ina dunya dî ver, hel u peyniya insani pawa mînasebetanê ey u cemat u tebiet(xoza) yeno zanayîş.

Kamci tewîr u mewzu beno wa bîbo metin u eseri edebiyi insani ra behs kenî, insani dani şînasnayîş, mînasebetê ey u zobina çîyan u esteyan ani verê çîman. Mehsul u tewîranê edebîyan dî insan her tîm miyanê yo piyordayîş u umîşî dî êseno. Ino piyordayîş u umîşî rê rê xu xu dîr, rê rê insanan binan dîr, cemat u tebiet dîr beno, dewam keno u şîno (Özdemir, 2013: 12).

Edebiyat, her tîm şar u komel ra behs nîkeno; ge ge sarewedartîşê insani ra behs keno. Ino sarewedartîş; raştîya heyatî, çarçewayanê qanun, dezge, bawerî u cuyayîşan ver beno. Ino sarewedartîş, seba nîbiyayîşê u verguretîşê çîyan negatîfan yo paywîrîştîş u cehd o. Edebiyat, rê rê esayîşê eyro ra wet esayîşê rocanê ameyoğan ê rîndan ra qîsey keno a ki ameyîşê ê rocan mumkin niyo; labelê gîyalê ê rocan mumkin o. Dînya, qey eserê nuştîgî yo ocağâ ki nuştîgî uca dî kerreyan şîkneno. Nuştîgî, dînya teyna kopya u teqlid nîkeno. Wî fikir u hîşa xu dî dînya newe ra vîrazeno, eserê xu dî ino vîraştîş gore dînyayan taybetîyan runeno (Lanson, 2017: 38).

Metin u eseranê edebîyan dî hem subje(kerdoğ), hem obje(kerde) insan o. Ino heqîqet u îna raştî, edebiyatê hemî dewîran dî xu ramocnena. Eseranê edebîyan dî insan, fekê insanan ra behsê insananê binan beno. Ino semed ra edebiyat, her cihet ra insani u cuyayîşê ey geno xu dest! Eger

edebiyat dı mewzu u tema insan sera şino, lazım o tarixê edebiyati u tarixê insaniyet piya biyêri zanayış. Eseri fekki u nuştekiyi seni ameyi meydan u nusiyaqi qey zanayışê inan gereka tarixê ê wextan biyo zanayış. Ino rîd ra mehsuli edebiyi, tarix ri şahadi keni. Eseri edebiyi motişê rewşê cuyayışi, sinoranê urf u edetan ser a dest dani ilmê cematki. Rîna eseri edebiyi baweri, qehıriyayış, dec, kultur, şayi u hesretê şari zey şiir, hikâye u roman pê tewıranê edebiyani ani verê çıman. Ina çarçewa dı eseri edebiyi qey zanayoğanê ilme cemat herındê çımeyanê muhiman dı yê.

Ina xebat, ino meqsed ser a ameya nuştış: Edebiyatê Zazaki ê modern dı dew, heyatê dew u cuyayışê dewan seni ca geno. Ino semed ra xebat, metotanê kalitatıfan(seniniyan) ra bı metodê arıdayışê doneyan u etudkerdışê eseran ameya vıraştış. Xebat, yo meqale ya u xu gore sinorê xebat esto. Arıdayış u etudkerdışê mehsulanê edebiyani dı ino sinor mehfeze biyo. Ino çarçewa dı 8 romani, 27 kıtabi hikayeyi, 5 kıtabi şiiri u yo kıtabê kayi ameyi wendış u etud biyi. Misali qasê mewzuyê xebat ini 41 eseran ra ameyi vicinayış u dayış.

1. Edebiyat dı tema

Tema, o fıkır ya zi onayışo ki pê vatış u nuştış eraver şino. Tema, kelimeyêka Yunanki ya u bıtabet xu şiir u menzumeyan dı ramocnena. Şıxuliyayışê mewzu dı kamci his u fıkırê hunermendi ver bigero u gıran biyo o his u fıkır beni tema. Eseranê ilmiyan dı tema çina. Tema, zey şiir, hikâye, roman u kay tewıranê edebiyani dı esta. Eseranê edebiyani dı temayi wext, mekan u mezg gore bedıliyanı. Wextanê verinan dı eseranê edebiyani dı zey faniti, ciyayi, ğurbet u merg temayi romantiki; wexto ekayın dı zey meseleyi cematkiyi, hediseyi raştikin u heskerdışê heyati temayi realisti şıxuliyayeni. Ino behs dı Sartre ini çıyan vano:

Eger şıma edebiyati teyna bimesuliyeti bızani u teyna bı deyiran bıvini edebiyat cayê xu dı vındeno. Eger yo qala nuşteki seba insan u cematani her ca dı zımi medo tu menayê ey çina... Edebiyatê yo dewıri, o dewıro ki edebiyat ey geno zereyê xu yo... Rındiya edebiyati, waştışê biyayışê her çi ra yeno, gêrayışê rındi ra nê (Sartre, 1998: 113). Her mewzu zereyê senetê edebiyati dı hesıbiyeno. Raşt ina ya; insan bızani ki çıta nuseno. Nuştogânê berzani dı çırre uslub, mewzu ra ver nino (Akpınar, 2014: 7-26).

Eser ya zi çıyo ki izah wazeno tema, qey ey motifêko tor muhim o. Kelimeyi mewzu, tema u esılı(kakıl) hetê mefhum ra maneni yobinan; labelê hetê mena ra yobinan ra ciya yi. Yo nuşte dı hedise, mesele, çi ya zi erminêk ra behs abıbo ino beno mewzu. Esıl(kakıl) qey yo nuşteyi

kilmvate u fikîro bîngêh o. O fîkîr, vinayîş u onayîşo ki nuşte dî şîxuliyeno u metin dî beno ra o zi beno tema (Özön, 1954: 267). Tema yo fîkîr, baweriya umumi, heyat u cemat ser a yo kritikkerdîş u analiz o. Ino kritikkerdîş, zey şîir, roman, hikâye u kay tewîranê edebîyan dî beno. Nuştogê romani romanên xu dî temayanê tewîran şîxulneni. Edebîyatê Rocawan dî zey ‘şayi, dec, poşmani u zoriya heyati’ temayi romanên dî şîxuliyeni. Dostoyevski eserê xuyo *Kumarbazi* dî meftuniya kumari ra qal keno a. Eugenie Grandet zi romanê xu dî zey çîmtengi, bexîlî, menfîet, biwefayî u xîrabiya îni kurman temayan şîxulneno Uç, 2006: 463-64).

Eseranê modernan dî egleb zey eşq, xîrs, menfîet, şayi, serfirazi, sinayîş, ters, virardîş, fedakari, umîşî u neyarti, macîrî, heyf u xapnayîş tema u mewzuyî şexsiyî; zey tengiya debari, feqîrtî, bikesî, pêberan, zewac, heyatê keyeyî, cuyayê dewan u problemi dewîjan, xura nivinayîş u êbînkêrdîş, piyordayîş; cahîltî, telim u tedris, din, sıhet u problemi îni çîyan; mekanîzmaya dewlet u dewlet dî mînasebet, meseleyî millîtî, zîwan, inkâr, jenosîd, dîzdî, karkerî u kardari u mînasebetyî yasağî mewzu u temayi cematki şîxuliyayî.

1.2. Edebîyatî Modern ê Zazakî dî Tema

Runayîşê Cumhuriyetî ra heta derba 1980 u serranê 1990’yan Zazayan hetê bawerî, kultur, zîwan, hîşa cuyayîş ser a zaf zulîm u tada diyo, inan rî heqeret biyo, dugel u iqtîdaran êyî xu ra nihesîbnayî. Hetê bawerî u kamî ra estîya inan inkâr biyo. Alim, seyyîd u pîlî inan ameyî kıştîş u darkerdîş. Dewi ameyî vengkerdîş u veşnayîş. Însanan seba fîkîranê xu îşkence diyo, kotî hepîsan, surgun biyî, welatê xu ra barkerdo u remayî şîyî welatanê ğerîban. Mekteban, dezgeyanê resmîyan u ziyarê hepsîyan dî qîsekerdîşê zîwanê xu sera kuyayîş werdo, heqeret cî biyo u heqanê xuyanê tebiyîyan ra mehrum biyî.

Edebîyatê Zazayan tebietê xu gore yo xeta cematki, siyasi u realist sera şîno. Merdîmo ki îni mesele u hedîseyî dergudîla behs biyî inan dîr eleqe nîkerdo, caardîşê politikayanê dewlet ser a yo derd u deca ey nîbiya helbet nuştîşê u wayîr vecîyayîşê Zazakî dî yo hesabê ey nîbiyo, nîbeno (Aldatmaz, 2020: 136-153). Ino semed ra edebîyatê Zazakî ê modern dî egleb romanên u kıtabanê hikayeyan zey *Barkerdana Zerri*, *Pêt ve Plege Ra*, *Her Çî Beno Sanîke Sîleman*, *Soro*, *Deyndar*, *Morîber u Çê Qemerê Kejî*; *Dejê Nîmîteyî*, *Çaketo Sipî*, *Zere ar*, *Hêviya Macîre*, *Bero Sur u Lêl* dî zêdêr zey ‘tekîliya şarî u dewlet, tekîliya şarî u organizasyonê PKK, piyordayîşê eskîrî u PKK, yasağîya zîwanî, heyat u problemi dewan, hikâyeyî hepîs, surgun, qîrkerdîş, barkerdîş u miyanê şarî dî statuyê cîniyan’ mewzuyî hê ver de yî.

Zazaki seba vind nibiyayîşê tariyanê xoriyan ê tarixi dî heta serranê 1990'yan xu leqnayo, tişayo u mehfezî kerdo. Nuştogî Zazayî seba caardîşê mesuliyetê xu serra 1980 ra pê edebiyat dî ê hedise, mewzu u temayî ki qey zîwan, tarix, bawerî, urf u kulturê Zazayan muhimi yê eseranê xu dî ê mewzu u temayî şîxulnayî. Eseranê Zazakî dî egleb zey siyaset, ideoloji, hediseyî cematki, mizah, meseleyî tarixî, heskerdîş, tebiet(xoza) u kurmê insani, urf u edetî, ciniyî u problemi inan, hesretê welat, barkerdîş, macirî, nefiy, zulûm, asimilasyon, din; Ermenî, 'Elewî u Suniyî, tekiliya u problemi inan, sarewedartîşê Şêx Seidî, tertileyê Dêrsimî ê 1938'i, hepîs, veciyayîşê kuyan, lec, zîwan, mekteb, wextî verî, orgut, cuyayê dew u bajaran, heskerdîşê dadi u babî u oladî, lomeyê heyatê modernî, tekiliya kardar u karkeran, dec usb inî mewzuyî veciyenî ver.

Nuştogî Zazayî, eseranaê xu dî zafyer hikaye u romanana dî nuştogî heyat u cuyayîşê xu anî verê çîman. Seba inay eseranê edebîyan dî xîsusiyetî biyografî u otobiyografî xu zaf belu kenî. Miyanê Zazayan dî şexîs u şexîsbîyayîş ra wet keye, eşîret, cemat, şar u millet ha ver dî ya. Hîna yo cuyayîş dî nuştogî hikâyeyî, şîirî u romani mewzu anî heyatê xu u şarê xu ser. Zey *'Hesrete, Deyndar, Kilamê Şîlane, Pîltane, Zîfqera Berî, Tî Tewrê Payîza Şîya; Grev, Reuka Doy, Hesrê Zerri u Zere Ra'* roman u hikayeyan dî mewzu ina çarçewa dî yena şîna.

Edebîyatê Zazakî dî tewîranê modernan dî seba ardîşê inî meseleyan verê çîman zey îşkence, merg, ajanti, mekanizmayî ideolojîkî, sarewedartîşê Şêx Seidî, veşnayîşê dewan, yasağîya zîwanan, barkerdîşî mecburiyî, cinayetî, fedakari, merdîmî kuyî, korucitî u hepîsxane zaf mewzuyî nusiyayî (Akman, 2018: 483). Mavac, Romanê **Morîber** dî zey folklor, metafîzîk, eşq, bawerîya 'Elewîyan, Xîzîr, decê 38'i, qederê coğrafya, yasağîya zîwanî, hetê dewlet ra asimilasyonê şarê Zazayan u çîmtengi mewzuyî/temayî ciyayî estî (Aslan, 2011). Kîtabê hikâyê ê **Lêl** dî zey hediseyî cematki, cuy u decê şarî mewzuyî ciyayî şîxuliyayî (Çîçek, 2014). Kîtabê hikâyê ê **Lêlê Şodîrî de Yew Rayîrwan** dî zey herb, qîrkerdîş, dew ra fetîliyayîş, wezîyetê cinî u tutan, decê inan, zordarî u teynayî mewzuyî ciyayî vîyerenî (Kalan, 2014). Kîtabê şîirî ê **Axînê Min Welat** dî zey eşq, welat, hesreta dadi u bîrayan, gazunî, egidî, rîndî, neweşî u siyaset ciya ciya temayî şîxuliyayî (Licokîc, 2014). Kîtabê şîirî ê **Diz a Sêregî** zey welat, qeder, cîgîrîyayîş, bîratî; zerrkotîş, heskerdîş, virkotîş, hesret, dej, êbînî, vîndertîş u roşan temayî şîxuliyayî (Ergun, 2010).

Veşnayîş u vengkerdîşê dewan, barkerdîşî mecburiyî; inî problem, trajedî u zehmetî, heyatê şarî u psikolojîyê şexîsan ser a zaf tesîranê gîdaran vîrazenî. Ino çarçewa dî şîir, hikaye u romanana Zazakî dî zêda zêd ca diyeno inî mewzuyan:

“...Hetanî o wext ne Elî ne zî pêçarijanê bînan bawer kerdêne ke dewe bisocê. Rey-rey xeberanê televîzyonî de goşdarîya sotişê dewan bikerê zî hetanî o wext dewanê Licê ra yew dewe zî nêsocîyabî. Coka kamî qala sotişê dewe bikerdêne zafîne bawer nêkerdêne. Dewijî rey-rey ke daldeyê kerran de, versîya banan de roniştêne û qala sotişê dewan kerdêne... (Nêşite, 2012: 41)”

Edebiyato modern ê Zazaki dî kitabênê şiir, hikâye, roman, vîrameyîş, roportaj u ê binan dî egleb çend mewzuyî tica dî nusiyayî. Mavac; **Budelaê Gırşî**, yo hikayeya kilm a; la tede hiri mewzuyî ciyayî şixuliyayî. Mewzuyo verin terzê fabl dî you tede mesajêko cematki esto. Îta dî halêko trajik dî dî herî niyeni tîver (Mergarijî, 1996). Romanê **Kılama Pepûgî** dî destan, efsane, vîstonik, itîqat u bawerîya şarî, vateyî verinan u idyomî unsurî folklorî estî. Roman sare ra heta peynî rezîleya hedîseyanê tarîxiyan muniyayo. Inî hedîseyî tarîxî pê xîznayê folklorî qîmet genî. Hewayê folklorî vercu nameyê romani ra xu dano hiskerdîş. Kılama Pepugî, miyanê Zazayan dî efsaneyêka menşur dî viyerena. Hedîseyî ino romani derheqê şarê ino mîntîqa dî yo resîmo zelal ano verê çîmanê wendoğî:

“Dewê Şerefîdînî her het ra xêlê dewlement ê, Kurdîya nê dewa eşîra Cîbrana ra yê. Cîbraniyî waxtê Emevîya de bîyê Misilman, Mezebê Şafîtinê ser ra yê. Naja soz qerarê welatî tim û tim destê Cîbrana der o. Dewê verê Koyê Bîngolî, Aşîra Xormeçîka ra yê. Xormeçîka hal û heket ra xêlê feqîr ê. Na aşîrê pêro Elewî ya (Gunduz, 2000: 12).”

Roman dî biyî meseleyanê tarîxiyan meseleyî bîni zî ca genî. Nuştoğî inî hedîse u unsurî folklorî terzê modern u ca ca zî terzê postmodern dî çarçeweya romani dî bî zîwanêko edebîyî alawîti.

2. Edebiyatê Zazaki dî Dew u Cuyayê Dewan

Edebiyatê Zazaki dî derheqê dew u cuyayê dew çendêk meqaleyan u qısımanê kitabên dî çend xebatî vîrazîyayî hema xebatêka hîra u musteqîl nivîrazîyaya. Dew u heyatê dew edebîyatê Zazaki hetê cemat, bawerî, folklor, ca u debar ra senî ca geno? Gereka qey dayîşê cewabê ina pers u zobîna persan xebatî akademîkî biyên vîraştîş. Ina xebat zî qasê sînoranê xu ino ehtîyacı ser a xebatêk a.

Eseranê modernan ê Zazaki dî dew u cuyayê dew cayêko muhîm geno. Ino ware dî şiir, hikaye u romanênê Zazakiyan dî yena vînayîş nîme ra zêdê eseran dî mekan dew a. Hedîseyî zî ino mekan gore cuyayê dew u dewîjan sera benî, vîrazîyeni u hedîseyî dew dî qewîmiyeni. Zey *Tî Tewrê Payîza Şîya*, *Çê Qemerê Kejî*, *Sîleman*, *Kılama Pepugî u Barkerdana Zerri* romanên dî; *Cêr Hard*

Cor Asmen, Reuka Doyi, Hersê Zerri, Dejê Nimateyi u Astoreyê Koyê Hesari kitabane hikayeyan di mewzu u ca ya sare ra heta peyni ya zi qismêk dew u cuyayê dewan sera yi.

Zey şîir, hikaye, roman, cığêrayiş u virameyişi eseranê modernan di nameyê dewan u cuyayê inan di çî esto çî çino çarçewayê ino mewzu di ca geni. Dewan di heyato roci, cayê ki dewici tede cuyayêni, tersi cematkiyi; zey cin, peri, cınawır u qulê şew este u mexluqi bî destê nuştogânê modernan beni gani. Ini hemî çiyi pawa heyat u urfê dewijan ê Zazayan eseranê modernan di yeni zıwan. Ina çarçewa di zıwan qey dewijanê Zazayan zaf çî ifadı keno. Zıwan, ifadeyê inan o, vatoğê inan o, tercumanê inan o, daşinasê inan o, rengê inan o, şayiya inan o, kılama inan o, terse inan o, tada u inkâr sera qederê inan o.

Edebiyatê modern ê Zazaki di hetê mewzu ra dew, dewici u cuyayê inan merkez di ca geno. Zazayi egleb heta inî 40-50 serranê peyinan -serranê 1960'an- dew di cuyayi. Cuyayê dewan qey Zazayan nefes guretiş u dayiş o. Ino semed ra zey erd, bîrr, dehl, ware, hega, heywan, merg, dar, ku, aw, vîl u gul, çem, çîrr, koğe, veyve, teziye, şît, mast, kutık, umişî, feqirti, ağati, barkerdîş, vengkerdîşê dewan, horyes, tada u baweri nameyê dew u cuyayê dew ra zêd tay, pil qic her çî eseranê modernan ê edebiyatê Zazaki di ca geno.

Ê merdîmî ki cemat cayê inan zona, gıraniya inan miyanê şari di esta u qala inan perî kena inî merdîmî begler, mir, ağa, şêx, seyid u melayi yê. Miyanê Zazayan di melayi pê ilmê xu u heyatê xu, begleri bî hukmê xu, ağayi bî dolemendiya xu u şexîsî bîmbarîki bî kerametê xu veciyeni ver (Nikitine, 1994: 224-225). Ini merdîmî eyîni wext di dewijan ya zi eşiranê Zazayan ri rayberi u sermîyani keni. Miyanê Zazayanê suniyan di mir, begler, şêx u ağayi; Elewiyan di seyid, pir u babayi ino wezîfe anî ca. Biyê wayirê erd u heywanan dewici Zazayi egleb meyişetê xu hega u kiberan ra vecêni. Dewici hetê meişet ra zêpi yi. Ê dewi ki tede mir, ağa ya zi şêxi estî tikê dewici inan ri xızîmkari keni, kar u gureyanê inan di şîxuliyeni.

Welatê Zaza u Kurdan di runayîşê Cumhuriyet ra heta eyro zey hediseya Şêx Seidi, Terteleyê 38 ê Dêrsîmî, sotîşê dewan, derba eskerayi ê 1960 u 1980, orgutê PKK u vecayîşê serê kuyan seba zaf hediseyan dewi ameyi vengkerdîş u sotîş, dewici kîşiyayi, dewijan zulîm, mecburi u zordari vera keye, bexçe, dar u bîrê xu caverdayo barkerdo şîyi welatanê ğerîb u duriyan. Dewijan bî serran destê esker, orgut, ağa u koruciyan ra zulîm u tada diyo. Bî vateyê Tîrkan 'Her fatura dewijan ri bîriyawa!' Nuştîşê inî mewzuyan di zaf nuştogî Zazayi objektîf niyi u hetkari keni. Ya heskerdîşê zıwan, şar u welatê xu ser ya zi hişa çepi u ideolojik sera esker, dewlet, qorici u ağayi bî çîmêko xîrab u menfî yeni ramotîş.

Dew dî cuyayîş u heyat rê rê zaf zor u zehmet o, rê rê zi rengin u weş o. Zey hega u bexçeyan, çerinayîşê heywanan, donga, waş çinayîş, kuli kırîşnayîş, awdayîş usb. gureyi dewijan her tîm zaf u zêd î. Zımîstan, wîsar, ominan u payîz her mewsim dewan dî yo tigêrayîş, yo halahala u yo kelecane esto. Wext şew diya, dewan dî yona heyat dest pê keno. Meymani, suhbet, vîstonîki, çibenoki, kîlami, şîretdayîş u virameyîşî... Şew seni diyawa u wextê rakotîşan seni ameyo merdîm çik ferq nîkeno. La hetê mîntîqa, tebiet, hîşa insanan u piyordayîşê dewlet u orgutan ra zereyê dewijan dî her tîm yo xof, ters, têşuşî u bihivîyî esta. Kaş, kendal, newal, puk, horyes, serd, bîkesî, sereştîş, vengkerdîş u veşnayîşê dewan îni problem u zehmetan ra yî. Misalî cêrîni îna çarçewa dî qey misaldayîşî çend roman u hikayeyan ra ameyî guretiş:

“Dewijî şaş kewtî ci. Kuzî u zukîya çend domanan ra vêşêrî kesî ra veng nêvejîyene. Ne lewîyayêne, ne çîyê vatêne... Domanîya xo, hewnê xo, kay û yarenîya xo, eşq û heskerdena xo, niyaz û qurbanê xo û kêd û hemegê xo pêro kewtîbî ra kile ver, biyêne du, darîyêne we û verbî asmênî şîyêne (Çem, 2007: 60).”

“Hemeyê dewijanê ke yaban ra, mîyanê hêgayan de paleyîye kerdêne, germî ver remayne ameynê keye. Badê ke bi nan û do kalekî şîdênayne, bi çîmanê wexerîyayan eywananê honikan de kewtêne verara hewnêke xorînî. Heta ke qîyale şîkîyayêne. Xora erdî dewe ra nêzdî bî. Her parçe qilçîkêk. Teber a şîwaneyan bolê pesî vera dayne fekâ çeman, binê çînêyeran de kerdêne mexel. Heme heywanê kovî, teyr û tuyûrî hewnê mîyanrojî de bî. Dinya, tena germî rê mendêne (Lezgin, 2008: 30).”

“Dewa Kelexsî mîyanê koyan de bajaran ra dûrî ya. Binê dewe ra awka Muradî xuşena şîna. Mezraya Werî de keyeyê Dirbasî sirtlikê (doşe) koyan ra bi. Yew barixê ra çend keyeyî uca de mîyanê birrî ra bîy. Hîna destê insanan nêkewtîbî darîstanê dormaleyê dewe û mezra ra. Ne mekteb ne esker ne hukmat hema lînga înan ê doran ra nêvîyartîbî. Diregê cereyanî hema tîk nêbîbî, tel kaş nêbîbî. Dewijan pê çîla û fîndan şewê xo binêk kerdêne roşn (Ersoz, 2013: 48)”

“Koyî mabênê mij û dûyî de zar-zor asayêne. Dewêda qijkeke kîştî yew tumî de seke bêkes û bêwayîr bo winî tena bîye. Rayîr û rêçê dewe kemer û kuçan ra nîyameyêne derbaz bîyene. Na dewe tivana mabênê koyan de qet çîn bîye; kes nîyameyêne û nêşîyêne. Der-dormeyê aye birr û zînanan, kaş û kûçan çereqnaybîy. Wexto ke bîyêne wîsar, sura vayî, vengê teyr û turî, vengê pelanê daran û boya anuxî, boya soyan, boya ribesan û pel-puşan mabênê birran ra, kaş û kuşan ra, gîrewtêne û ardêne dewe. Dewe her hetê ra reng bi rengin bîye... Aye ra Şorete zaf bêveng, banê xo yo kan o serwelînî ra vejîyaye teber. Nêvinete şîye kîştî keyeyî, uca ra tayêna şîye,

kewte mabênê dar û kemeran gulheşî dayî arê. Cêrê dewe de xure-xura çemî bîye. Dima koyan ra awa şilîyan bîyêne kom û deranê dormeyê dewe de bîyêne laser; kemer û kuç vistêne ra xover, berdêne...(Çiçek, 2014: 51-52)”

Dewan dî koğeyî menşur i. Dewıcı eğleb hega, dıwar, çıt, aw, remayış u remnayış, dar u bîr sera yobinan dîr doni piyor, beni neyar u koğe kenî. Rê rê ini piyordayışan ra qetîl zî veciyeno (Mergarîjî, 1996: 45-47). Dewanê Zazayan dî teyna Zazayî nicuyayêni. Tîkê dewan dî êyî Kurdî, tîkê dewan dî êyî Tırkî piya cuyayêni. Îta ra seserr vercu tîkê dewan dî Zazayî Armeniyî piya cuyabî. Ino piyayî cuya, kultur, bawerî, şınasname u zıwanê Zazayan sera şoq dayo u yo tesir vıraştö. Labelê zıwanê Zazakî sera yo tesiro negatif nivıraştö. Zıwan sera tesiro negatif peyniya dewrê Usmanîyan ra destpê keno, runayışê Cumhuriyet ra pê beno zêd u xışm, mekteban dî tedrise Tırkî u yasağiya zıwanê dayika inan ser beno ğıdar. Ini serran peynan dî mavac kî Zazakî hîni bena vînd. Ini sebeban u zobîna sebeban ra hîni dewan dî zî Zazakî qîsê nibena.

“Heyf ino welatî weş û delalî ke bêwahar o... Dewijan nê şewanî dergan de tîya de kar û baranî rojaneyî ser o qîsê kerdênî... Fecirî sibayî bî, hîna tîj anikewtibî, la surîya tîjî koyanî Çewlîgî de û koyo peyê dewê Kurî de aysayêni (Kurîj, 2023: 11, 25, 51)”

“Pîrika mi her şewe ma rê deyîran û estanikan vana... Pîrika mi zanaya ya. Pîrika mi ciniya nê erdê rindekî ya û a her çî fehîm kena. A tena ziwanê ma ney ziwanê awe, ziwanê gelîyan, ziwanê daran zî zana. Cend rey mi dîyo ke a xo ser de ewnîyêna asmên û helîyanê koyanê berzan ra û înan reyde qisey kena. Çekuyî sey helîyayîsê vewre fek ra hêdî-hêdî vejîyayî...(Topaç, 2021: 34-35)”

Dewan dî merkezê heyatê teberî dî eğleb cumiyerd ca geno u êseno. Gureyî giranî hê kıftanê cumiyerdan de yî. Cumiyerd, dew dî mışag, çıtyer, şone, mixtar, mela ya zî melîm o. Ciniyî qasê cumiyerdan gureyanê teber u miyanê cemat dî zaf ca nigenî ca u niêsayenî. Ê eğleb zereyê keye, bexçe u axur dî kar u gureyê xu kenî. Zafyer qîc, cîran u eqrebayanê xu dîr tekildar benî. Ciniyan sera zordariya cumiyerdan u cuyayê urfî esta. Heqê ciniyan ya tay o, ya çîni yo. Ciniyî, hetê wendîş, mekteb u tedrisî ra cumiyerdan ra tepiya manenî. Kul u derde heyatî zêdyer ciniyî kaşkenî. Dewan dî dewlet, jendîrme u orgut unsurî politik, siyasi u negatîfî yî. Dewlet, esker u qoriciyî eğleb suçdar, niheq u xırab î. Ê kî bî nameyê orgut vecayî serê kuyan îni musbet ramocyenî, inan rî hetkari eşkera ya.

Qehremanê **romanê Gula Çemê Pêrre**’yî Gulcanê ya. A pawa dadi, bawî, pîrik u pîrika xu yo dewa Gexî dî cuyayêni. Heyatê inan ê dew, mal u gayan dima, miyanê hega u bostanan dî

raviyereno. Dewıcı Gulcan u keyeyê ay seba tîkê hedise u meseleyan yo politize biyi u îna hiş ser a hereket keni:

Zerîfa, Karêr ra bîye. Karêrê Çewligî ra. Tam yewendes serre ra eraver welatê xo terk kerdîbî amebî Îstanbul. Bêguman dewe terkkerdişê her kurdî ya kî kurde, xo ser o meseleyêda girde, macerayê bîye. Zerîfa kî tebere nê qeydeyî de nebiye... (Çem, 2007: 97)

Romanê *Piltane* dî vengkerdiş u veşnayîşê dewan ser îni cumleyi esti:

... Dewe ra veng-vaj nêvejîyayêne. Na qet rewşada normale nebiye. Pîltane bi tersoda pîl lerzayê. Xofê merdene kewt bi zerê. Dewe de seke her kes merdîbî, wele eştîbî ser. Hetê keyeyê xo ser vaşte ke çi vazda keye rijîyayo, çêranî pêro vêşayê, tayê dêsê ke neme rijîyayê ê kî dûyê kile ra bîye singûsîya... Nika tena keyeyê xo ney, birayê xo û maya xo ney, seke heyatê xo yo veren û ameye, bi der- cîranî dost û hevalî pêro pîya merdîbî... (Güntaş Aldatmaz, 2016: 126)

Romanê *Demserê Virî* dî miyanê mewzuyanê tarixîyan dî cuy u vengkerdişê dewan ra qal beno: “Dewe dormaleyê Tûyêra Zîyare û gorîstanî de awan bîbîye. Piştîya xo şanabî koyê berz û vera rojawanî, deşt û ver bi sîlsîleya koyan ra ewnîyayêne. Destê çepî de Gelîyê Weşekî, hetê rastî de rasteyî ra pey zinar û kaş-kendalê Royê Mûradî estbîyê... Banî, camî, bax û baxçeyî, axûr û merêkî û çend hêgayê qijekî serê nê rasteyî de, şênayîyê na dewe bîyê... Dapîre, cayêko kehenî yê na dewe de, eslê xo de rûh ê ganê na dewe de, Zîyar de ronîşte bîye û pê embaza rûhê xo, tûyera extîyare, tena temaşeyê dewe nêkerdêne eynî wext de demanê vîyarteyan mîyan de gêrayêne zî. Ganî û merdeyî nê cayî de têhet de bîyê... (Valêri), 2023: 22-23)”

Romanê Sîlemanî I- II- III, sarê ra heta peynî dew, cuyayê dew ra u hedîseyî ki dewa Sîleman u a mîntîqa dî qewîmîyênî ra inan ra behs keno. Sareyê romani dî wezîyet u famê dew ser a îni cumleyî diqet oncenî:

“...Nîka hen zonena tij dîsmenê dewa, adîrê xo kena are kuna dewe ra. Adîr ki yeno gînenî tumunê sere dewe ro, beno are, jê gîndelike gîrr beno kuno zerrê dewe. Her caê dewe, hêgay, bostony, bînê tûu, cûny, ray, gerîş, serê pulu, zerrê deru hen zonenê adîr koto cî vêsenê. Germ biyo kîla adîrî, qeweta dewuzu lese ra unta berda. Keş de teqate nêmenda ke şero hêgaê xo, şero bostonê xo... (Mirza, 2020: 8)”

Romanê Sertkaya ê *Kilama Şilane* dî şarîstan u dew nîyênî tîver. Îta dî dew, ver gena u qîmetdar a. Wext dadiya serqerêkterê romani Şilan şîna İzmir uca dî şîk fînenî cî ki şarîstan dî buya vîlan kêm u nîna. Şilan u keyeyê ay dewa xu dî tîm a tîm miyanê vîl u gulân dî bî. Ino wezîyetê şarîstan rî eceb manena. Şilan gore, İzmir dî buya ezmanî zî çîna. Şexîsî cuyayê şarîstan dî buyî

febriqa u egzozan ra nieşkeni buya tebiat a weş bioncên zereyê xu. La keynaya Şilan ki Avrupa dı biya pil wext şına dewa dadiya xu ini çıyan fikiriyena (Akman, 2021: 1-14):

“A dinya ke, Hollanda de keftêne hewnê aye. Ame bi hardê Karêri, hardê bav u kalê xo. Na ca de, sıxletiya wesayitan, kaxet u broqrasi, qoridor u maxazi, vitrini, bısıqleti, sinemayi, tiyatroyi, taxi çini bi. Na ca de pere ‘pere’ nêkerdêne. Na ca de, sılam u huyayena formaliteyi, ê çım u qaytkerdenê ke, tede hesabê qijkek u qileri kemi nêbiyêne, xo dızdan u mordemê xıraban de şevекnayene, stresê şukan çini bi. Her çi zelal bi. Ko zelal bi, awe, hêgayê ke bê wayir mende, veroji, bırı, rayi, tenyatiye, bêkesiye, tengasiye, xızantiye, gul u çiçeğe renga rengi, azmên, heskeredene zelal bi. Adır zelal bi, araş, qefeliyayene, wer, şımitene, tama roj u şewa zelal bi. No ca wo berz de, no timuk de, baya gul u çiçegan, baya dêsanê kêyi, baya hardi...” (Sertkaya, 2007, s. 137).

Seni’g her ca dı holi u xırabî esta u xu ramocnena. Kıtabê hikaye ê *Cer Hard Cor Asmen* dı zi holi u xırabî seni veciyena werte ser vındertiş esto. Ino semed ra tîkê hikayeyan dı mekan dew a u ini hikayeyan dı benateyê avaniya dew u holi u xırabî dı yo minasebet niyena ru. Dew dı holi u xırabî ra behs beno. Mavac hikayeya *Mordemê Wextê Verenî* dı holi giridiyena dı çıyan: Wexti rındî ê verini u dew (Akman, 2022: 169-184).

“Mordemê wextê verenî zaf hewl u pê bîê. Karê xo de dînc u xirt, qesunê xo de camord bîê. ‘Çıxa ki hetê mal u mulkî ra feqîr mendê, rîhuîyais u zerrewes bîê (Astore, 2014:18).”

Kıtabê **hikâye** ê *Teberîk* dı mekân u atmosferê hikayeyan dew a. Ini hikayeyan dı cuyayê dewan, baweriya dewijan zey yo resimi yeni verê çımanê wendoğan:

Asmên hîra yo, koyî berz ê, şewe tarî ya... Aşme şewle dana şewe û puy waneno. Durî ra dûrî vengê tifîngan êno, vengê cengî... Va pelanê daran ra ancîno û şono. Asmên ra astarayî bereqînê. Bine yew valêre de yew merdimî kokim û yew lajekî... Hesirê çıman sey şilîya wisarî varay erdîşa sipîye ser. Peynîye de lajekî dîyax nêkerd û qayîte rîyê kokimî kerd... (Çiçek, 2010: 9)

Kıtabê hikaye ya *Beyî Se Bena* dı nuştog, problemanê dewijanê Zazayan bî oniyayîşêko realist nuseno u analizê qerekteran vırazeno. Kıtab dı minasebetê dewic u eskeran, tadayê eskeran, weziyetê dewijan ca ca raşt raşt, ca ca zi ser ra yeno ramotiş. Peyniya hikâye dı fekê Geloyo Xinti ra tay edetê dewijan u vera eskeran tersayîşê dewijan tenkid beno:

...Ez zana nameyê mi Sayêreki di ‘Geloyo Xint o.’ (Vengê tanî dewijan ame va ‘heşa to, heşa to.’) Labelê ez xinteya x ora nêvejîyaya nê banî ser. Hesenî, Huseynî (ebi zanayîş nê va ‘axa’), şima hemînî çengiley mi girewt ebi zor ez veta nê banî ser. Birayê mi çin î (raya vereni dewijî

pey hesîyaynî), labelê ma pêro zanî ki bira birayî hetî çend şîrin û delalî yo. Bengîyî rê Serdarî ra hina şîrinêr na dinya d îçi esto? Caran şîma xo dekerdo herunda Bengîyî? Caran şîma xo dekerdo herunda Beyî? Nê her di kesî çend mengî ra ver yew keye di veyv û vistewreyê yewbînan bî, nika bîyê cenî û merde. Şîma qe x ora persay ‘Kes cenîya birayê xo reyra sene zewijîyeno, kes çî rê ganî cenîya birayê xo reyra bizewecîyo?’ No çend aşmî yo ez şîma goşdarena, mi caran nêdiyo ki kesî vato ‘No gure nêbeno’. Yew qisaya vengi şîma fek kewta ‘Wextê pêxemberan, wina bi!’ Ma nika wextê pêxemberan o? Qey pêxemberî çîyo xelet nêkenî? (Dewijan ra yew qîrra va zindîq!)... (Espar, 2004: 61)

Hikayeya *Hewf* ê Huseyin Karakaş dî yo dew viyerena. Ina dew dî zımîstan zaf ğıdar u xışm o. Puk, bawer, vor, qeşa u horyês; semedê dorê çerınayîşê heywanan mınaqêşayê dewijan, a zor î dî berdîşê heywanan ser teşwîqê Cemoyi u çımsiyayiya Betoyi; teswir u unsuri folklori ina dew u cuyayê ina dewi anî verê çımanê ma:

Tengasîya dewe sey şîya vewre verê çıman de bîye. Ganî (gerek) bızî biberdênê birr (daristan). Biberdênê ke bizan birr de koçen biwerdênê. La no kar kî karede çetin o. Çelxeyê birrî temitaye yê. Çixir, rêçe... Boya Heqî teba çîn o. Dar û berê birrî kî bine vewre der o. Ey ra reraver kî xewfê hewrêsî (Çem, 2005: 7-25).

Kıtabê hikaye *Reuka Doy* dî heşt hikayeyi estî. Inî hikayeyan dî mekanê hemî hediseyan dewa nuştoği ya:

“Dewe de zaf xorta wendênê, zafêrê xo ki bibi malım. Dewe amnani biyenê şên, zımîstani biyene xırabe. Pêro xorti zımîstani şiyêne mektebe. Malım ki şiyêne sukanê bina de domani dene wendene. Azebi dewe de mendêne, ebe çar çıma waştêne ke wa bıbo amnani. Zerrê her jü azebe de xortê bi. Zafê azeba waştêne ke wa malıma bicerê... (Koêkorta, 2001: 49)”

Karakaş, çar kıtabi xuyê hikayeyi xu hepısxane dî nuşti. Kıtabê ey *Omid Esto* dî nameyê Xewf, Wayîrê Henîye Mamedî, Xopan, Serê Tumê Pîlî ra, *Omid Esto* u Tirankî dî şeş hikayeyi estî. Inî hikayeyan ra panc hikayeyan dî dew u cuyayê dew bı zıwanêko ironik u mizah yeno verê çıman (Karakaş, 2006).

Kıtabê hikaye ê *Bırrhêdar* dî 23 hikayeyi estî. Zafyerê inî hikayeyan dî mekan dew a u hediseyi weziyetê dewan u cuyayê dewijan sera yê. Kıtab dî hikayeya *Gulê Çêrki Be Hesênê Êjiji* ra mewzu dew dî merdumati u ciranti sera ya:

“... Ma na dewa Muskırage de çar, phonc çêyim, ma ke jubin ra bımıradım, peki ma kam de qesey bıkime, a taw domanê ma ke bene lal sonê. Sima cuamêrdi key ke piya ameyi werê, a taw

ma mal u dawari hona derkeyim. Sîma rê, nane ronin, peşara, zîrfet u şîrê qult pocemê. Ma sîma ra taba nêwazemê, ju wastena ma esta, a ki zor niya, piya bêrê werê... (Gümüş, 2024: 21)”

Dewî ki Zazayî tede cuyayêni egleb, verardê kuyan berzan dî ca genî. Uca dî heyat zehmet o u cuya zor a; zîmistani derg, serd, tengi sera u bî varayîşi viyerenî. Hikayeya *Yelge* dî hîna yo dew ra u îna dew dî zoriya zîmistan, seydê zerancan u doma ki nameyê ay yelge ya u qey zerencan niyena ru ra behs beno:

A serr zimistan erey mendîbî. Çimî seydwanan asmîyen a bî, ha eyro ha sîba ke vewre bivarên. Labelê hema erd sîya, asmîyen saya bî. Çileko xidar estbî... A şew Key Ded Xelîl dî qalê seydî u seydwaney bî... Hesen werîşt w îşi verî pencera, ewniya teber ra ke inkey ra yew gudikî wor kowtû... Seydwanî rewna ra vicîyêbî teber... O şan dî keye dî buyê goştê zerecan ûmên... (Uzun, 1998: 29-35)

Koyê Kerro Sipî ra tepîş, heta Beytuş uca ra zî heta Gelîyê Lazî û Gelîyê Heşî, mîyanî nê koyan de serê nê deştan de serê nê mergan de warî zaf bî... Binî qorçîyêran de yew dewa kehen estîbî. Na dew çî wext terk bîya, çew nêzanayenî (Akdağ, 2021: 81 u 83).

Kıtabê *Grev* dî hikayeya *Astarê Warê Ma* dî dewîci seni cuyayêni, mînasebetê inan yobinan dîr seni wa, seni şîni wareyan ra behs beno:

Peynîye aşma gulan û vernîyê aşmê Hezîran wextî waran o. Kurijî her serr no wext de şînî ware û hîrê-çar aşmî ware de manenî. Şar şîno Erzirom, şîno koyanî Çewlîgî, şîno Şerevdîn; Kurijî şînî koyanî xo ware. Warê înan dew bi lingî yew saet rameno. Wareyî Qeregual na mintîqa de pê rindê xo û pê awê xo ya serdin a meşhur o. Wextê warî bi nîzdî, erdîşsipîyê dewî yêni pêser u semede rojê şîyayîşî warî ya qerar genî, cemeatî erdîşsipîyan de her baxîr ra yew ten ca geno. Qerarî erdîşsipîyan rojê îne nimacî êrî ra pey eşkira beno... cinîyan kincî xo yê newê girewtîbî pira, mûndîyî xo girê dayêbî, kilawî xo nayêbî xo ser a, tîmzîyî neqîşnayê antibî xo sere û sûrme antibî çîmanî xo. kênayan fîstanî xo yê vilikinî girewtîbî pira, qentî xo yê newê antibî xo sere. Kur de rojê warî sê vîyî ya. Dewijî pê eşq û kêf a şînî ware... (kurij, 2013: 23-24)

Hikayeya *Carîxê Khani* u *Çuwe* dî sebeban zey hêga, heywan, aw, remayîşê keynayan sera koğeyî dewijan ra behs esto:

“Dîsmenaenia dewu a bie ke, her roz dewa boverra ki, dewa naverra ki ju mordem şîene feke cîmî. Îyê boveri dewa aêae gozura, iyê naverî ki dewa aêae vîyalura mîlqî kerdene. Nê namus, nê astê meyîtu, nê gâg u bôge wesu, nê qijî nê pîli verdêne, mîlqî kerdêne... (Mergarijî, 1996: 43)”

“Dewijan hamnana awe kerdêne nêbete. Her roje yew keyî bostanê xo yan kî hêgayê xo awe dayênê. Ewro zî dora keyeyê Hemedî bîye. Hemedî dewe de kesî de qisey nêkerdêne. Dewijan ey ra hes kerdêne. La eke hêrs bî, fekê ey ra milqiyê xirabinî vejîyênê. No semed ra dewijî ey ra dûrî vinetêne (Topaç, 2012: 29-30).”

Hikayeya *Nanê Purn* dî yo melîmî ra behs beno. Tayîna inê melîmî veciyena yo dewa Çoligî. Ina dew, şarê ina dew u talebeyî mektebê ina dewî bî onayîşê inê melîmî yenî verê çîman:

“Çiyî kî melîmî diyî u şîrawîti heyretê ey bîzêd. Nîzana se kero, çîmî ey biyî de, tay mendbî hesîrî ey bîgurguriyê. Melîmî, hisî xu belu nîkerdî u verê xu da lojman. Ina dew dî teyrana fîrdên la karwanî tera niviyertên. Hîna yo dew dî wext cîranê xu verberî ra xatîr waşt bermî nîşt qîrîk. U fîkîrîya: Tî kam ra bîpersî vanî, ‘Uca cayê terorîstan o, ê kî hê uca dî insan nîyî!’ Tî nameyê dew vacî tu ra remenî şînî; la inî çiyî sareyê mî ra viyertî u ez biyo şahad? Extîyaran ra heta qîcan, cîniyan ra heta cumîyerdan inî insananê zerrîhîrayan dîrsa insanîyetî dabî... (Dağılma, 2024: 23)”

Hikayeyanê *Halê Dewa Ma* (Mergarîjî, 1996: 47-51) u *Îtîraf* (Lezgîn, 2008: 39-52) vengkerdîş, veşnayîş u xîrakerdîşê dewan, yo çarçewaya politik nusîyayî. Hikayeya *Poşmanîye* dî mîcadeleya eşîranê Alan u Dedeman ra behs beno. Inî wîrdî eşîrî mîntîqaya Dêrsîm dî cuyayênî (Çem, 2019: 17-22). Hikayeya *Pîlvank* dî çar mewsiman dî cuyayê dew esto. Inî mewsiman dî persî dewîcî se kenî, çî gure u kar kenî? Cewabê xu vînenî (Güntaş Aldatmaz, 2013: 15-18). *Tersê Bacaran* dî mîyerîko extîyar esto. Ino extîyar nîwazeno tersa sîyasî u zîwanî vera bar bîkero şîyero şarîstanan. Ğela zî tesîrê xu ramocnena. Doruverê inî çîyan dî mîyerîko extîyar, zey ey yo dara extîyar dî yo mînasebet nano ru (Bor, 2016: 5-8).

Kîtabê *Zeman Sey Fekê Kardî Bî* dî hikayeyanê *Şade, Deleverge u Bizêko Taq* dî cuy u tutanê dewan, zehmet u senîniya zewacî ra; Hikayeya *Andalo Kâfir* dî şîxulîya cîniyanê dewîjan ra u *Qap-Rîbêsî* dî ters u zehmetanê tutanê dewan ra behs esto (Asmîn, 2018). Hikayeya *Cîzlawetî* dî doruverê yo keynaya qîc u cîzlawîtanê ayê neweyan ser wezîyetêko trajîk dî cuyayê dew vîyereno (Bor, 2014: 25-29). Hikayeya *Tersonik* dî dî bîrayî estî. Dew dî cîsn cîsn heywanî estî, tebiet hîra ra teswîr bena. Doruverê inî çîyan dî ters u têşuşîya inî dî bîrayan ra behs esto (Karakaş, 2014: 14-17). *Kênêka Gînce* dî çîmê yo tuta keynayî ra zepîyî u ferqê şarîstan u dew ra, şarîstanîjî u dewîcî ra behs esto (Çanşad, 2023: 27-32).

Hikayeya *Yew Misqalîka Keyweşîye û Huyayîşî* dî dewîcî qorucîti qebul nîkenî. Dewîcî hetêk ra zî nîwazeni dewa xu ra bîveciyê. Esker zey dewîjan nîfîkîrîyeno u dew kenî veng u veşnenî (Zengelan, 2007: 91-109). Hikayeya *Mergê Yew Kutîkê Esîlî* (Lezgîn, 2015: 33-46) eynî mewzu

esta. Hikayeya *Çakêto Sipî* dî dewêk esta u eskerî ina dew bilasebep veşnenî. Ino veşnayîş, doruverê yo çaketo sipî dî yeno motîş. Merkezê hediseyanê hikaye dî ‘Elî u çaketê ey estî. Halê dewîjan, decê inan u veşnayîşê dew pê yo terzo dramatik u ironik vaciyeno:

Hetanî o wext ne Elî ne zî pêçarijanê binan bawer nêkerdêne ke dewe bisocê. Rey-rey xeberanê televizîyonî de de goşdariya sotişê dewan bikerê zî hetanî o wext dewanê Licê ra yew dew zî nêsocîyabî. Coka kamî qala sotişê dewe bikerdenê zafine bawer nêkerdenê. Dewijî rey-rey ke daldeyê kerran de, veresîya banan de ronîştêne û qala sotişê dewan kerdêne, înan ra tayêne vatêne... Ronîşte, bi çimanê xo yê nêmakerdeyan dorûverê x ora ewnîya. Dinya lêl eysêne. Çend çilkê gonî perrabîy giraneyê çakêto sipî. Çakêto bibi sûr û sipî!... (Nêşite, 2012: 41, 45, 46)

Şiiranê Zazakî dî gîyal u virardîşê dewan zaf ca geno. Şairî eyro egleb şarîstanan dî cuyenî, binayan dî nîşenî ru, çîyanê modernan wanenî u temaşa kenî; labelê zey şîiranê *Dewa Gol* (Gizligöl, 2015: 43), *Warê Ma* (Sarı, 2020: 63) zaf şîiran dî hişa inan dew sera şîna. Şîirê *Koyê Çewtela* dî rindiyê ku, deşt u çeman ra behs esto. Koyê Çotela, Darahenî dî cayêko menşur o u her tîm şarê ita ri yo heskerdîş u hesret o:

Madem ez keyî nêya, ez koyî ya

Deker çenganê min awa Çewtela

Madem şarîstan u deşt ra dûrî ya

Wa welat bo mi rê Koyê Çewtela

Madem sucdar û gunekar ez bi ya

Paqij kerê mi bi Çemê Çewtela

Madem kesêk çin o xo rê bêkes a

Vajê bar meker Gelîyê Çewtela (Cîhangîr, 2016: 16)

Dewî Zazayan egleb kaşê kuyan u serê tuman dî ca genî u bînê dewan ra zi çem raviyereno. Çiya, yo şîire xu dî dewanê Zazayan hîna teswir keno:

Dewî pêşê kou derê, bonî têdîma

Zımîstan serdo, vore u pukeleka

Usar de gulî huyînê, perperikî reqesînê

Reng be reng, vengê awe beno berz

Amnon germo, warey honîkê

Cûn de tîğa genîmî, dare gozê berzî

Payîz veyveo, kay u kelebutê azebî

Cem u camato, vengê kîlamu beno berz (Çiya: 2008: 34).

Çîçek zi kitabê xu yê şîiri Rinda Welatî dî dewa xu Miyalan hîna teswir keno:

Serê Mîyalanî qîl û koy î,

Mîyanê Mîyalanî keyber û vay î,

Zereyê aye ra şînî di vay î

Binê Mîyalanî deşt û roy î.

Leweyê Geran, qîlê Leman,

Çiqas mi rê rind o baxçeyê Emeran,

Şarî rê dere yo mi rê çem o.

Tîya tim roşt keweno mi çîman,

Zafane tede şawa meşk,

Zafane tede viraşt koşk,

Zafane tede nayo a keşk,

Zafane separe werd nedî teşt... (Çîçek: 2023: 14)

Kıtabê *Ema Lengê* tewirê kay(tiyatro) dî ameyo nuştîş. Ino kıtab dî qehremanê hediseyan Emina wa. La dewıcı ay ra vanî ‘Ema’. Serra 1938 dî esker erzeno dewa inan ser, dewijan ri zaf heqeret keno u dewijan kışeno. Ema, binê leşanê insanan dî monena u wextêko esker dew ra şîno, a binê leşan ra veciyêna; labelê lînga xu ra bena leng. Dewıcı wayirê Ema veciyeni, qıcı dewi pê Ema xax keni u cıra voni ‘Ema Leng!’ Ema bena pil u dew dî yo miyerîko quel dîr zewiciyena... (Çağlayan: 2017)

Edebiyatê Zazaki dî eseranê modernan dî mewzuya dew u cuyayê dewan teyna kıtabanê roman, hikaye u şîiran dî çîna. Zey cerîbnayîş, virameyîş, röpörtaj u nuştayê gêrayîşî tewiranê binan dî zi dew u cuyayê dew ra behs esto.

Netice

Zazaki, Tırkiya dî zıwananê zafyer qisebeni ra zıwano hiriyn o. Ino zıwan, goreyê raporê UNESCO pawa 2500 zıwanan ho binê telukeyê vîndbiyayîşî dî yo. Ino semed ra qey vînd nibiyayîşê inê zıwani nuştîşê eseranê edebîyan ehtiyac o u muhim o. Seba inay nuştogî Zazayî, seni yo gureyo muhim sera şîxuliyeni u karêko çî zor ani ca zani.

Sosyolojiya edebiyati, yo disiplin o u hemî edebiyatan dî xu ri ca viraştî. Ino disiplin xu ri zey edebiyatê Zazaki zaf edebiyatan dî xu ri zafyer ca vineno; çûnki edebiyatê Zazaki meqsedî esîl wayırvecayîş u averberdîşê zıwan u şînasname yo. Inî edebiyatan dî hetê cematki ra tehlîlê eseranê edebîyan u vetîşê neticeyan zaf vîlabîyaye yo. Edebiyatê Zazaki, qey xebatanê mewzuyanê dew u cuyayê dewan zaf minasib o. Nuştîgi Zazayî, ino imkan ra u ina heqîqet ra hayidar î; çûnki dew u cuyayê dew dî seba zıwano zelal, kultur u şînasnameyê Zazayan qey inan zaf melzeme esto. Edebiyatê Zazaki dî zafyer nuştîgi, diqet onceni dew u cuyayê dewan; çûnki dewî egleb tesîrê idare, tucartî, turizm u sinayî ra durî yê. Pê ino hal zıwan u kultur zî xu tesîranê teberinan ra mehfezî kenî. Dew qey Zazayan hem yo şeklê cuyayîş o hem zî zıwano zelal, dewlemend u herikîyaye ê dewan o.

Edebiyato modern ê Zazaki dî şiir, hikaye u roman dî mewzuyî egleb zey cuyayê dew u problemi dewan, tadayê dewlet u sistemi, problemi siyasi u cematki, cinî u problemi cinîyan, macîrî u problemi macîrtîyî, dîzîwanî, problemi tedris u telimî, teynatî u ğerîbbîyîşî roşnîvîran mewzuyî şîxulîyenî. Dew, cuyayê dewan u problemi dewan miyanê inî mewzuyan dî ver genî; çûnki dew u cuyayê dewan qey Zazayan zey aste u poste yo. Cuyayê Zazayan heta serranê 1960'yan cuyayê dewan o. Ino samed ra derheqê heyat, cuy, urf, kultur, zıwan u bawerî dî hîşa tîkê nuştîğanê Zazayan hetê dew ra şîna.

Edebiyatê Zazaki dî cayê kî eseran dî vîyerenî egleb cayî(mekânî) raştîkîn î. Miyanê mekân dî zafyer dew şîxulîyena. Çûnki Zazayî egleb heta serranê 1980yan dew dî cuyayên. Rîna Zazaki dî edebiyato nuştîkî erey dest pê kerdo. Biyê inî wîrdî sebeban seba zobîna sebeban ra zî dew eseranê Zazaki dî zaf ca gena. Nuştîgi Zazayî wazenî heyatê dew bigerên ver, problemanê wextanê verinan medên virkerdîş, vîra şarî gani bîdepîşên, çîyî menfîyî kî bîdestê eskeran u organizasyon biyî şar pê bî hesnên u wendoğan bîkerên hîşyar.

Ino heqîqet kî ma cor dî ey ra behs kerdo edebiyatê Zazaki dî qey ey zaf nîmune u mocnaki estî. Ina xebat zî ino çarçewa dî ameya viraştîş. Peyniya xebat dî ma eşkenî inay vac, edebiyatê Zazaki dî roman, hikaye, şiir u zobîna tewîranê edebîyan ê modernan dî dew sera zaf vate, mewzu, tema u melzeme veciyeno. Îta dî zî qasê sinorê xebatî tewîranê cîyayan ra mocnaki ameyî ramotîş. Beno kî ina xebat edebiyatê dew ser a zobîna xebatanê neweyan u hirayan rî ber akero.

Çîmeyî

Akdağ, İ. (2021). Ti tewrê payîza şîya. Van: Peywend.

- Akman, İ. (2022). Edebiyat sosyolojisi açısından Zaza edebiyatının ilk hikâye kitabı Cer Hard Cor Asmen: köy ve köylüler. *The Journal of Mesopotamian Studies*, 7 (2), 169 – 184.
- Akman, İ. (2021). Zaza edebiyatında şehir-birey ilişkisi: eksik bedenler, daralan yollar, genişleyen muhayyile. Şehir: Edebî Karşılaşmalar(edt: Erman GÖREN vd.). İstanbul Üniversitesi, 1-14.
- Akman, İ. (2018). Modern zaza hikâyeciliği I. Ankara: Gece.
- Akpınar, S. (2014). Toplum-sanat ve ideoloji üçgeninde toplumcu gerçekçiliğin edebiyat ve siyaset ilişkisine yaklaşımı. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(30), 7-26.
- Aldatmaz, N. G. (2020). Kırmanccada (Zazacada) modern öykü. *The Journal of Mesopotamian Studies*, Special Issue on Zazakî and Zazas, 136-153.
- Aldatmaz, N. G. (2016). Pîltane. İstanbul: Vate.
- Güntaş Aldatmaz, N. (2013). Pîyê mi kemane cinitêne. Dîyarbekîr: Roşna.
- Aslan, C. (2011). Morîber. İstanbul: Kardelen.
- Asmîn, Ş. (2018). Zeman sey fekê kardî bî. Dîyarbekir: Roşna.
- Astare, K. (2014). Cer hard cor asmen. İstanbul: Doz.
- Bor, B. (2016). Hêvîya macire. Dîyarbekir: Roşna.
- Bor, İ. (2014). Estareyê koyê hesarî. Dîyarbekir: Roşna.
- Canşad, M. (2023). Waştî. Dîyarbekir: Roşna.
- Cîhangîr, B. (2016). Zerrîya mın kengula ya. İstanbul: Berdan.
- Çağlayan, H. (2017). Ema lengê (esq u dez). İstanbul: Belge.
- Çem, M. (2005). Hewf. Antolojîyê Hîkayanê Kirmanckî (Zazakî). Stockholm: Weqfa Kurdî ya Kulturî.
- Çem, M. (2007). Gula çemê pêrrê. İstanbul: Vate.
- Çem, M. (2019). Hewnê newroze. İstanbul: Vate.
- Çîçek, A. A. (2014). Lêl. İstanbul: Vate, İstanbul.
- Çîçek, A. A. (2010). Teberik. İstanbul: Vate.
- Çîçek, E. (2023). Rinda welatî. Van: Zilan.
- Çiya, S. (2008). Dewê Welatî. Çime. 4(9), 34.

- Dağılma, İ. (2024) Vist u hiri saniyeyi. Bingöl: Vir.
- Ergun, F. (2010). Diz a sêregi. İstanbul: Arya.
- Ersoz, U. F. (2013). Berenge. Dîyarbekir: Roşna.
- Espar, J. İ. (2004). Beyi se bena. İstanbul: Vate.
- Gizligöl, İ. (2015). Arîn rê dêrî. İstanbul: Arya.
- Gunduz, D. (2000). Kilama pepûgî. Ankara: Vartan.
- Gümüş, A. (2024). Bırrhêdar. İstanbul: Vir.
- Kalan, A. R. (2014). Lêlê şodirî de yew rayîrwan. İstanbul: Vate.
- Karakaş, H. (2006). Omid esto. İstanbul: Vate.
- Karakaş, H. (2014). Zere ra. Dîyarbekir: Roşna.
- Koêkorta, M. (2001). Reuka doy. Estembo: Tij.
- Kurij, S. (2023). Dejê nimateyi. İstanbul: Hivda.
- Kurij, S. (2013). Grev. Dîyarbekir: Roşna.
- Lanson, Gustave, Edebiyat Tarihinde Usûl, Büyüyen Ay, İstanbul 2017.
- Lezgîn, R. (2008). Binê dara valêre de. İstanbul: Vate.
- Lezgîn, R. (2015). Halîn. Dîyarbekir: Roşna.
- Licokic, M. (2014). Axînê min welat. Dîyarbekir: Roşna.
- Mehmet, U. (1998). Yelge. Vate, 6, 29-35.
- Mergariji, H. (1996). Budelaê gırşi. İstanbul: Pirevi.
- Mirza, Y. (2020). Sileman I - II – III romanê zazaki. İstanbul: Ceylan.
- Nêşite, M. (2012). Çakêto sipî. İstanbul: Vate.
- Nikitine, B. (1994). Kürtler-sosyolojik ve tarihi inceleme. İstanbul: Deng.
- Özdemir, E. (2013). Türk ve dünya edebiyatında dönemler-yönelimler. İstanbul: Bilgi.
- Özön, M. N. (1954). Edebiyat ve tenkit sözlüğü. İstanbul: İnkılap.
- Sarı, Y. (2020). Tijê welat. Tunceli: Fam.

- Sartre, J. P. (1998). Denemeler. İstanbul: Say.
- Sertkaya, İ. (2007). Kılame şilane. İstanbul: Pêrî.
- Topaç, B. (2012). Bero sûr. Dîyarbekir: Roşna.
- Topaç, B. (2021). Menewşî. İstanbul: Vate.
- Uç, H. (2006). Ansiklopedik roman eleştiri terimleri. Ankara: Bizim Büro.
- Valêrî, N. (2023). Demserrê vîrî. İstanbul: Avesta.
- Zengelan, J. (2007). Gorse. İstanbul: Vate.